

Marco D'Eramo

POPULIZMUS ÉS AZ ÚJ OLIGARCHIA¹

1 Eredeti tanulmány: D'Eramo, Marco (2013): Apologia del populismo. In: *MicroMega*, Vol. 29., No. 1.: 9–39. Copyright © 2013, © Gruppo Editoriale L'Espresso Spa.

Manapság egyre több az olyan politikai és társadalmi mozgalom, melyet a népszerűtlen intézkedéseket hozó kormányok megvetően „populistának” kiáltanak ki. Így a „populista” címke mindenkire rákerül, aki kritizálni merésze a gazdasági-pénzügyi érdekcsoportok diktátumait. Ez a tanulmány a 19. századtól kezdve követi nyomon a „populizmus” és a „nép” fogalmait azt vizsgálva, hogy hogyan lehet, hogy ma a populizmus megvetés tárgyát képezi, míg a második világháború végéig számos párt és politikus, mint Franklin Delano Roosevelt büszkén nevezte magát „populistának”.

Mostanra mindannyiunk számára megszokottá vált az a megvetés, amely a „populizmus” vagy „populista” szavakat övezi a politikában. Az egykori olasz miniszterelnök, Mario Monti például felszólította az embereket, hogy kerüljék a „múlthoz és a populizmushoz való visz-
szatérést”. François Hollande francia elnök szintén óva int „az olaszországihoz hasonló” „veszélyes populista túlkapasztól”, miközben pénzügyminisztere, Pierre Moscovici abbéli félelmét fejezi ki, hogy az egyoldalú megszorítások „egy olyan társadalmi válságot idézhet-
nek elő, amely végül populizmushoz vezet”. De a populizmushoz társított egyéb jelzők között ott van még az „agresszív”, a „fertőző” vagy a „kulturálatlan” is. Azt ugyan senki sem érti, miért „ül meg” annyian ezt a „fölkényes ripacsok által gerjesztett” jelenséget – de még a kifogástalan Német Szabaddemokrata Párt is „úgy döntött, hogy megüli a populizmus tigrisét”. Ha az osztrák szociáldemokraták vissza is térnek „gyökereikhez”, akkor azt megfon-
tolva teszik, és nem „olcsó, szavazatszerző populisták” módjára. A populizmus minden eset-
ben egy „rendszerellenes” fenyegetés, legújabb „digitális” változata nem kevésbé.²

Ebből az egyhangú aggodalmaskodásból egy dolog rajzolódik ki élesen: a populiz-
mus fogalma magától értetődő, mindannyian tudjuk, hogy mire vonatkozik. A valóság
azonban az, hogy a politológusok már legalább ötven éve vitatkoznak a jelentésén. Azon
a konferencián, amely emlékeim szerint először kísérelte meg meghatározni a populiz-
must (1967 májusában, a London School of Economics falai között), az amerikai történész,
Richard Hofstadter vitaindító előadásának címe már a „Mindenki a populizmusról beszél,
de senki nem tudja meghatározni” volt. A vita helyenként akaratlanul is komikussá vált.
Amíg Margaret Canovan (1981) a populizmus hét formáját sorolta fel, addig Peter Wiles
(1969) nem kevesebb mint huszonnégy megkülönböztető jelét számolta össze, amit

2 Monti: *La Stampa*, 2013. április 4.; Hollande: *La Stampa*, 2013. március 28.; Moscovici: *Daily Telegraph*, 2013. március 7.; a „fölkényes ripacsok” kifejezés itt jelenik meg: Fulvio Tessoro, *La Repubblica*, 2013. március 13.; a „kocsmái ellenzék” itt: *The Independent*, 2013. május 20.; a „fertőző” visszatérő mel-
léknév például itt: Claudio Tito, *La Repubblica*, 2013. március 21.; a német FDP-ről és a populista tigris-
ről még itt: Daniele Mastrogiacomo, *La Repubblica*, 2013. április 21.; az osztrák szociáldemokraták nem
populista visszatéréséről itt: Laura Rudas a *Der Spiegel*ben, 2011. július 14.; a „digitális populizmusról”
még: (Massimo Giannini), *La Repubblica*, 2013. március 9.

a kivételek felsorolásával folytatott szövegének második felében – az olyan populista mozgalmakkal, amelyek nem mutatták ezeket a vonásokat (Berlin 1968; Ionescu és Gellner 1969). Röviden, ahogyan az elnevezést a legváltozatosabb mozgalmakra kezdik használni, úgy válik maga a jelenség egyre inkább megfoghatatlanná. Egyszerűbb felsorolni azokat a dolgokat, amelyeket nem határoztak meg populistaként. Eközben, mint látni fogjuk, az a társadalmi kategória, amelyből történelmileg származik, „a nép”, majdhogynem eltűnt a politikai diskurzusból. Ez a tanulmány értelmező hipotézist kínál a „populizmus” és „a nép” pályájához; de ehhez először is fel kell vázolni a történetüket.

A POPULISTA GALAXIS

A történet kezdete, Wiles szerint, egészen a tizenhetedik századig nyúlik vissza, a levellel-
rekig és diggerekig. Idetartoznak a chartisták, az amerikai Populista Párt, a narodnyikok és
eszerek (a Szociálforradalmár Párt tagjai), Gandhi Indiában, a Sinn Féin Írországbán, a Vas-
gárda Romániában, Atatürk kemalizmusa Törökországban, az albertai Társadalmi Hitel Párt-
ja, Tommy Douglas Együttműködő Nemzetközösségi Szövetsége Saskatchewanban,
a Cárdenas által vezetett Intézményes Forradalmi Párt Mexikóban, Belaúnda Terry Acción
Popular nevű pártja Peruban, a poujadizmus Franciaországban és Julius Nyerere szocia-
lizmusa Afrikában. Nem is beszélve a nasszerizmusról Egyiptomban, a peronizmusról
Argentínában, a Dominikai Forradalmi Pártról a Dominikai Köztársaságban, a Nemzeti Fel-
szabadítási Pártról Costa Ricán, az Acción Democrática pártról Venezuelában, a castroiz-
musról Kubában és a militáris reformistákról, akik a nasszeristák imitálói a világ mintegy
felén. A lista a kései huszadik századig folytatódik, magába foglalva az Északi Ligát Olasz-
országban, a Jugoszlávia romjain virágzó etnopolulizmust, és Silvio Berlusconi, akinek
stratégiáját „telepopulistaként” határozták meg (Wiles 1969; Löwenthal 1960, idézi Incisa
1983; Laclau [2005] 2011; d’Arcais 2006; Taggart 2000; Hermet 2001).³ Magától értetődően
tartozik ebbe a galaxisba Mussolini fasizmusa is, különböző variációival és utánzataival
együtt. Továbbá gyakorlatilag idesorolható Beppe Grillo Öt Csillag Mozgalma és az
„antipolitika” különböző változatai is a Német Kalózpárttól a holland Geert Wilders Sza-
badáspártjáig és az Occupy mozgalomig, hiszen a „99% az 1% ellen” végül is jobban meg-
ragadja a lényegét mint bármi más. Eközben szintén populistaként jellemezték a politikai
spektrum másik végén található Tea Party mozgalmat is.

3 Az albertai Társadalmi Hitel Pártja: Alberta Social Credit Party, Együttműködő Nemzetközösségi Szövetség: Co-operative Commonwealth Federation, Intézményes Forradalmi Párt: Partido Revolucionario Institucional, Nemzeti Felszabadítási Párt: PLN / Partido Liberación Nacional.

Ahogyan ez a csapongó lista is bizonyítja, hiábavaló olyan definíciót keresni, amely minden esetet lefed. Rafael Quintero (1980) és Ian Roxborough (1984) már az 1980-as években javasolták a szakszó eltávolítását a társadalomtudományokból. Ám ez nem olyan döntés, amely egyénileg meghozható: kidobhatjuk a szakszót az ablakon, ha azt mások továbbra is használják és terjesztik. Ennek alternatívája, hogy éppen homályosságát és önellentmondásosságát tekintsük meghatározó jellemzőjének. Ezt az utat választotta Pierre-André Taguieff (2002: 80), aki számára a populizmus olyan politikai stílus, „amely képes átformálni a különféle szimbolikus anyagokat, sokféle ideológiai állásfoglaláshoz igazítható, és magára ölti befogadási helyének politikai színezetét”. Hasonló vonalon mozog Yves Surel (2003) is, aki egy Berlusconi-ről szóló tanulmányában amellet érvel, hogy a populizmus nem következetes irányt képvisel, hanem „a politikai szereplők által alkalmazott diszkurzív és normatív regiszter dimenziójával van összhangban”. A populizmus, írja Ernesto Laclau ([2005] 2011: 200), „nem egy rögzített együttállás, hanem diszkurzív eszközök sorozata, amelyek nagyon különböző célok szolgálatába állíthatók”, „lebegő jelölők”, amelyek különböző jelentéseket közvetítenek a különböző történelmi-politikai konjunktúrákban. A gondolat, hogy a populizmus fogalmát olyan retorikára használják, amelyet különböző helyzetekben különböző módon alkalmaznak, csábító – ez viszont nem más, mint annak felismerése és újrահangsúlyozása, hogy a fogalom többjelentésű. Van azonban egy harmadik megközelítési mód: a populizmus nem öndefiníció. Senki nem határozza meg magát populistaként, a politikai ellenfeleid fogják rád aggatni ezt a jelzőt. Legdurvább formájában a „populista” egyszerű sértés, kifinomultabb formájában lekicsinylés. Ám ha senki nem határozza meg önmagát populistaként, akkor a kifejezés inkább azokról ad jellemzést, akik használják, nem pedig akikre használják. És mint ilyen, mindenekelőtt egy hasznos hermeneutikai eszköz az olyan politikai pártok azonosítására és meghatározására, amelyek ellenfeleiket populizmussal vádolják.

MELLETE ÉS ELLENE

Ez a megközelítés még egy további, nem elhanyagolható előnnyel rendelkezik: lehetővé teszi a temporális dimenzió bevezetését. Ugyanis a populizmust nem mindig úgy alkalmazták, mint napjainkban, és nem mindig használták olyan eltérő jelenségek meghatározására, mint manapság. Egészen a második világháború utánig számos politikus és párt nevezte magát populistának, amely számukra a népszerű fogalmával volt egyenértékű. Az övek a „nép pártja” volt: mikor a Néppártot (People’s Party) megalapították az Államokban, még Populista Pártnak (Populist Party) hívták. Az 1892-ben, Omahában elfogadott politikai programjuk ismerős csengésű:

„Egy olyan nemzettel találkozunk, amely a morális, politikai és anyagi végromlás szélén áll. A szavazást, a törvényhozó testületeket, a Kongresszust, de még a legfelsőbb bírág hermelinejét is a korrupció járja át. Az emberek elzülleenek. . . Az újságokat pénzeli vagy elhallgattatják, a közvéleményt elnémítják, a vállalkozásokat kismemizik, az otthonokat jelzalog alá veszik, a munkásokat elszegényítik.”⁴

A tizenkilencedik századtól kezdve egészen a második világháborút követő időszakig tehát sokan büszkéek lettek volna, ha populistának nevezik őket. A harcvonalak egyértelműek voltak: az egyik oldalon a nép pártján állók, a másikon a néppel szemben állók voltak; azok, akik szerették volna, hogy a plebsz néppé váljon, és azok, akik úgy gondolták, a nép nem egyéb, mint a plebsz. Ez a szétválasztás évezredes ellentétet képez le; azt, amelyben a megvetés és a gyalázkodás nem csak a populistákra, hanem közvetlenül magára a népre vonatkozik. A tradíció az időszámításunk előtti hatodik század végéig nyúlik vissza, amikor Hérodotosz ([i. e. 440] 2000: 229) szerint a perzsa Megabüosz szembehelyezkedett azokkal, akik „a nép hatalomra kerülését” kívánták:

„Mert a hitvány néptömeg ostoba és felfuvalkodott. Márpedig tűrhetetlen volna, ha épp csak megszabadulva az egyeduralkodó féltelenségétől, a tömeg féltelenségének esnének áldozatául. Mert ha a zsarnok tesz valamit, azt legalább megfontolja, a tömeg azonban nem képes fontolgatni. Hogyan is volna megfontolt, aki tanulatlan, aki nem tudja, mi a szép és mi az illő, aki ész nélkül nekiesik az államügyeknek, és úgy rohan, mint egy kiáradt hegyi folyó?”

Ebben a pár sorban már szintetizáltan találjuk meg mindazokat a sztereotípiákat, amelyek a következő évezredekben élők szónoklataiban megjelennek majd: semmirekellő, tanulatlan, öntelt, szilaj, korlátolt, szertelen. A „csőcselék” előtt még hosszú út állt. Hippolyte Taine a tizenkilencedik század második felében született művének, az *Origines de la France contemporaine*-nek oldalain elszórtan találkozhatunk a „csőcselék” leírásaival: „Minden nagyobb felkelésben vannak ilyen gonosztevők, foglalkozás nélküli emberek, a törvények ellenségei, vad és kétségbeesett csavargók, kik, mint a farkasok, mindenütt megjelennek, hol zsákmányt szagolnak. Ők vezetői és irányítói a magán- és nyilvános bosszúállásnak” (idézi: Laclau [2005] 2011: 44).

A nép védelmezői és szószólói jóval később hallatták a hangjukat, legfőképpen mert azok, akik tudtak írni, általában koruk önjelölt „legjobb emberei” közé tartoztak, vagy származásuk miatt, vagy testületi szavazás eredményeképpen. Az 1600-as évek német

4 Az Omaha Platform teljes szövegét lásd például: <http://historymatters.gmu.edu/d/5361>. (Letöltve: 2017. 10. 26.).

területein Thomas Müntzer követői, Angliában pedig a levellerek és diggerek voltak az elsők, akik „Isten népeként” követeltek méltóságot a nép számára. A tizenharmadik században a francia *Enciklopédia* szerzőire került a sor. A „Nép” címszó alatt Jaucourt lovag iro-
nikus hangot üt meg: „Franciaországban hajdan a népet a nemzet leghasznosabb, legbecsesebb és következésképp legtiszteltelemértőbb részének tekintették.” Később azonban, írja a lovag, „... a népet alkotó emberek osztálya is napról napra mindinkább szűkül”: a kereskedők, pénzemberek, írók és ügyvédek fokozatosan elhúzódtak az emberektől, míg csak a parasztok és munkások maradtak. Az utóbbiak buzgalmáról, becsületességéről és takarékoságáról Jaucourt hosszú dicshimnusz zengett, mielőtt rátért volna igazi politikai céljára: „Ha ezek az állítólagos politikusok, ezek a kiváló, emberiességgel olyannyira teli lángelmék kicsit világot láthatnának, észrevehetnék, hogy az ipar sehol sem tevékenyebb, mint a jómódú köznép országában...” Végso következtetése: „Engedjétek, hogy minél több pénz menjen át a nép kezén: arányos mennyiség fog szükségszerűen visszaáramlani a kincstárba, és ezt senki sem fogja sajnálni; de a népet erőszakkal megfosztani munkája, ügyessége, iparkodása gyümölcsétől – a pénzétől –, annyi, mint megfosztani az államot jólététől és erőforrásaitól” (Győry 1962: 146–150).

Az *Enciklopédiával* rögzítették a képletet: a népről alkotott kedvező vélemény előfel-
tétele a népért folytatott harcnak; ezt a kedvező véleményt azonban csak küzdelmen ke-
resztül lehet elérni. A nép megbecsülése ezért a politikai küzdelem eszköze, egyszersmind annak tétjévé is válik. Azoknak, akik a néppel szemben foglalnak állást, a nép rossz hírére kell kelteniük, ahogyan azt Taine és Megabüosz tették. A „demokratának” a nép pozitív, már-már idillikus képét kell terjeszteniük. Ezt a tiszta választóvonalat a nagy történész, Jules Michelet jelölte ki kiváló művében, két évvel az Európát megrázó 1848-as forradalmi hullám előtt. A *Le Peuple* (1846) című mű tárgyához, a néphez írt romantikus di-
csőítő ének. Az oligarchák számára a nép durva, vulgáris és esztelen – Michelet azonban kiosztja azokat a jó családból származó írókat, akik csak azért méltóztatják elhagyni szalon-
jaikat, hogy a rendőrség megerősítésének érdekében leírást adhassanak bűnözők kis cso-
portjairól. Velük ellentétben Michelet számára a nép nagylelkű, önfeláldozó, és duzzad az emberségességtől. A lényeg a hosszú bevezető végén bukkan fel: „Tudjátok meg, Eu-
rópa előtt Franciaországnak csupán egyetlen neve lesz, az engesztelhetetlen, igaz és örök: a Forradalom” (Michelet 1846: 27).

REPREZENTÁCIÓK

Michelet-vel és a romantikával színre lépett a „nép személyisége”. Emlékezzünk, ekkor virágzott a szubjektum elmélete: a hegeli világszellem mint szubjektum; Comte és

Spencer társadalomszubjektuma (a társadalom mint élő organizmus), az emberiség mint szubjektum, Herder nemzete mint szubjektum, Marx osztályszubjektuma; a nép mint szubjektum. Ha a nép szubjektum, amelynek személyisége van, akkor minden bizonnyal van pszichológiája is. A tizenkilencedik század végén terjedtek el a kollektív pszichológiájáról szóló tanulmányok, melyek formáját és hangnemét jól szemlélteti Gustave Le Bon korszakalkotó műve, a *La psychologie des foules* (Le Bon [1895] 1993: 49). (A mű jelentős része az olasz Scipio Sighele *La folla delinquente* című művének plagizálása.) A kérdésfelvetés ekkor a tömeg bűnözői aspektusához kötődött. A „veszélyes osztályok” feletti aggodalmat, a lázadástól való félelmet, a kiépített rend felbomlása miatt érzett kétségbeesést az empirikus tudományok szintjére emelték.

Le Bon tömegének sok közös tulajdonsága van Megabüzosz népével: híján van az ítélőképességnek, féktelen, tudatlan és ostoba. Ezek a jellemvonások azonban ekkorra orvosi jelenségekké váltak („idézük emlékezetünkbe a fiziológiának bizonyos újabb felfedezéseit”): a vadság a „szégyenérzet elvesztésével” magyarázható, azaz a tömeg „szabadjárás engedi az ösztöneit” (Le Bon [1895] 1993: 88). A butaság „szuggerálhatóságra” finomodik – az ember a tömegben „hipnotizált módjára viselkedik”, és „ellenállhatatlan erő ragadja bizonyos tettek elkövetésére” (Le Bon [1895] 1993: 49). A befolyásolhatóság pedig még egy „orvosi” tünetet idéz elő a tömegben: a lelki infekciót.

Ha a tömegnek van személyisége, pszichológiája, „elméje”, „képzelete”, „érzelmei” és „erkölcse” (ahogyan azt Le Bon fejezetcímei sugallják), akkor minden bizonnyal neme is van. A tizenkilencedik században senki nem kételkedett abban, hogy a tömeg nőnemű, és ennek megfelelően is viselkedik:

„A nőkről a tizenkilencedik században készült sok más leírásban is ez a nem testesít meg mindent, ami fenyegető, lealacsonyító és alsóbb rendű. Kedvüket lelik az erőszakban, mint az eszelősök; szüntelenül ösztöneikkel viaskodnak, mint a gyermekek; vérszomjuk és nemi éhségük kielégíthetetlen, mint a barbároké” (Laclau [2005] 2011: 47).

A nőkkal és gyermekekkel vont párhuzam a nyugati politikai filozófia talán leghíresebb passzusait idézi. Arisztotelész *Politikájának* Első Könyvében az úr-szolga, férfi-nő, apa-utód viszonyok egyenértékűségét állapítja meg, vagyis egyrészt az úr-férj-apa sorát, másrészt a szolgálka-nő-gyermekeit. A tömeg nőiessé tétele nem az olcsó pszichológia alkalmazása, hanem sokkal inkább az alapjául szolgáló alárendelés kérelhetetlensége miatt érdekes.

Ezeknek a gondolatoknak számos utóda volt. A tömeg arctalan tömeggé, a fertőzés „kollektív pszichózissá” vált. Freud például 1921-es *Tömegpszichológia és én-análízis* című munkájában Le Bonéhoz rendkívül hasonló elképzeléseket fejtett ki. Az első világháborút követően azonban egy újabb empirikus tudomány is lehetővé tette a tömeg

tulajdonságainak megragadását: az antropológia csatlakozott a fiziológiához és pszichológiához. A huszadik században a tömeg – vagy arctalan tömeg – egy újabb jelzővel gazdagodott – „primitívvé” lett. William McDougall *Csoporttudat* című 1920-as könyvében az egyszerű, rendezetlen tömeg „mérhetetlenül emocionális, lobbanékony, erőszakos, szélsőséges, következtelen, tétova, cselekedeteiben szélsőséges”, „a viselkedése olyan, mint egy rakoncátlan gyermeké vagy egy tanulatlan, heves vademberé”, a legrosszabb esetekben pedig „mint egy féktelen fenevadé”. Ismét itt az arisztotelészi sor, csak a gyermeket és szolgát itt a vadember helyettesíti (McDougall [1920] 1927: 45). Freud ([1921] 1995: 194–195) értelmezése szerint „az egyének egymás mellett levése kiolt minden egyéni gátlást, és az ősidők maradványaként az egyénben szunnyadó összes kegyetlen, szörnyű és romboló ösztön szabadon kielégül”. Ezért teljesen indokolt, hogy „a tömegeleket a primitív lélekkel azonosítsuk”.

Áttekintésünk végén még megemlíthetjük a rádiós, illetve televíziós közönség általánosító ábrázolását. Ez a „virtuális tömeg” legalább pár tulajdonságában osztozik klasszikus elődeivel: Goebbels hallgatói és az amerikai evangélikus televízió nézői mindenekelőtt „befolyásolhatóak”, balekok egy olyan rendszerben, amelyet Mariuccia Salvati (2010: 210) „azonnali véleménynek” nevez – szemben a „késleltetett véleménnyel”, amelyen a képvisleti demokrácia alapul. A „telepopulizmus” és „kiberpopulizmus” kifejezések ennek a jelenségnek a megragadását szolgálják.

A népnek „hosszú tizenkilencedik százada” volt, akár erkölcsös, akár démoni megtestesülését nézzük. Egészen a második világháború végéig a „nép” és „népszerű” központi kategóriák maradtak az Atlanti-óceán mindkét partján. Európában vörös fonál köti össze az 1789-es Emberi és polgári jogok nyilatkozatának kezdősorait: „A francia nép nemzetgyűlésben összeült képviselői” az 1936-ban létrejött francia népfrontot és az 1947-es olasz alkotmány első cikkelyét: „A szuverenitás a népé.”⁵ Ehhez az áramlathoz tartozott még Olaszországban Don Luigi Sturzo néppártja is, a Partito Popolare Italiano (1919), és jellemző, hogy a katolikusok pontosan a „nép” kategóriáján keresztül próbálták az első világháború utáni politikai színtérre visszatérni.

Még érdekesebb, hogy ezek a kategóriák egészen a hidegháborúig az amerikai történelemben is központiak voltak. „A huszadik század korai évtizedeiben a Demokrata Pártnak nem esett nehezére magáévá tenni a gazdasági populizmust”, jegyzi meg Robert Reich közgazdász. Az 1936-os elnöki kampány során Rooseveltnél intett a „gazdasági royalistáktól”, akik az egész társadalmat szolgálatra kényszerítették: „A férfiak és nők munkaideje, bére és munkakörülményei kikerültek az emberek irányítása alól, az új ipari diktatúra

5 De Gaulle tábornok 1958-as alkotmányának preambuluma az 1789-es Emberi és polgári jogok nyilatkozatát és az abban megfogalmazott emberi jogokat idézi fel (pl. népszuverenitás). Nem volt véletlen, hogy de Gaulle azon időszak kategóriájára utalt, amely korszak a legitimációját biztosította.

méri ki őket.”⁶ Utolsó beszédében a Madison Square Gardenben így nyilatkozott: „Azt mondják, a segélyen élők nem csak munkanélküliek, de értéktelenek is”, de „önök és én továbbra is el fogjuk utasítani a munkanélküliek efféle értékelését.” Majd, talán még homályosabban, hozzátette: „Tudjuk, hogy az a kormány, amit a pénz állított fel, legalább annyira veszélyes, mint amit a tömeg.”⁷

„SZABADSÁG” ÉS A PÁRJA

Az 1940-es évek végétől a diszkurzív regiszter radikális változáson ment keresztül. Ennek első feltűnő jele, hogy a „nép” kategóriája elveszti központi jelentőségét a politikai küzdelmekben. A Sunset Boulevard hanyatló csillagai japán turnéra szoktak indulni, ehhez hasonló történik a politikai kategóriákkal is – leértékelődésük után a harmadik világ számára utalják ki őket. A háború utáni időszakban, vagy legalábbis az 1970-es évekig, a „nép” kizárólag a „felszabadítási frontok” többszörös osztálykoalíciót szorgalmazó kontextusában maradt erőteljes megjelölés, legyen az akár népi, akár nemzeti. A politikai radarról való eltűnésük az anyaországaikban nem a nép anyagtalanná válásának tulajdonítható – ahogyan 1989-et követően az „osztály” szó felszívódása sem szüntette meg a létező társadalmi osztályokat. Inkább a hidegháborúhoz és a konformista politika új paradigmájának megjelenéséhez köthető. Ennek az „ellentétes szélsőségek” elméletében megszilárdult paradigmának egyik záróköve a „totalitarizmus” mellett a „populizmus” volt.

Pierre Bourdieu ragaszkodott hozzá, hogy a politikai szakkifejezéseket nem pusztán a politikai küzdelmek eszközeként kell tekinteni, hanem azok tétjeként is. Mikor Voltaire és Diderot a tizennyolcadik században kisajátították a fényt és az érthetőséget, magukat „felvilágosultként” jellemezve, ellenfeleiket pedig a „sötét középkor” ismeretlenségébe utalva – már megnyerték a versenyt. Ez kicsiben megismétlődött az 1970-es években is, mikor az Új Filozófusok irányzata kisajátította magának az „újat”, és a „régibe”, a múltba száműzte ellenfeleit. Még kisebb léptékben, de Matteo Renzi, Firenze polgármestere⁸ is hasonlóan próbálkozott a saját Demokrata Pártja vezetésének szemétre hajítását emlegető megszólalásaiban. A hidegháború során a Nyugat a „szabadság” szót sajátította ki: a Kelet felé propagandát sugárzó állomás neve *Szabad Európa Rádió* volt, Viktor Kravcsenko 1946-os művének címe pedig az Én a szabadságot választottam, ami a szovjet disszidensszövegek közül a legszélesebb körben terjesztett mű volt. A Nyugat magát „szabad világként”

6 Reich cikke megtalálható itt: www.robertreich.org/post/11158838569.

7 Roosevelt beszéde megtalálható itt: millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/october-31-1936-speech-madison-square-garden.

8 (Hivatali idő 2009–2014) – a fordítók.

jellemezte, amíg a szovjet blokk a „nép”, „népi” kifejezéseket választotta, ahogyan Kelet-Európa népi demokráciái is. Ennek eredményeképpen a jelző még vállalhatatlanabb lett nyugaton, mivel a „népi” valami olyasmire vonatkozott, amely a vasfüggönyön túl fekszik. Elég arra a gyanakvásra gondolni, amelyet a chilei Allende Népi Egység kormánya keltett Amerikában. Nyugaton a nép a politikai diskurzus szélére lett szorítva. Amit Rooseveltt egykor „amerikai népnek” hívott, „középosztályá” vált.

Ma, habár üzenete nagyon is hasonló a tizenkilencedik század populistáiéhoz, maga az Occupy mozgalom sem idézi meg a népet. Feltűnő, hogy a populistaként jellemzett politikai szereplők mennyire ritkán használják ezt a kifejezést. Bár számos könyvet írtak Berlusconi populizmusáról, nagyon ritkán hallani, hogy a „népről” beszél: sőt nekem úgy tűnik, hogy Beppe Grillo sem használja többször ezt a szót. Ezzel eljutottunk a probléma lényegéhez: hogyan lesznek ezek a politikusok, akik maguk sosem utalnak a népre, mégis populistaként jellemezve? Természetesen, amíg maga a kifejezés háttérbe szorult, az idők folyamán gyökeret vert kulturális attitűd – a nép és annak hajlamai iránti megvetés – nem tűnt el – ahogyan a „kisemberek” és a „vastagok” érdekei közti ellentmondás sem (a középkori városok kifejezésével élve). A „populizmus” fogalmát a tizenkilencedik századi mozgalmak és a New Deal filozófiájának hagyományához képest negatívan értékelték újra. Hogyan is történt mindez?

EGY ÚJONNAN KOHOLT KAPOCS

E tanulmány központi állítása az, hogy a „populizmus” kifejezést a második világháborút követően egyre gyakrabban módszeresen használták fel, és ezzel párhuzamosan szorult ki a „nép” kifejezés a politikai diskurzusból: vagyis minél inkább háttérbe szorult a nép, annál központibb téma lett a populizmus. A könyvtári adatbázisok vizsgálata látványosan támogatja ezt az érvelést. Ehhez az elemzéshez a University of California könyvtári adatbázisát használtam, mivel – sok más intézménnyel ellentétben – ez az adatbázis tartalmaz újságcikkeket is, ami az előzetes keresésem alapján más katalógusokra nem volt igaz. Az eredmények (lásd 1. táblázat) figyelemre méltóak. 1920 után az egyetemi katalógusban több mint 6200 bejegyzés található a „populizmus” kifejezésre, ugyanakkor ennek több mint fele az elmúlt 13 évre vonatkozik, és 53 találat kivételével mind 1950 utáni szövegre utal (1. ábra). A háború utáni időszakot tekintve minden évtizeddel megduplázódik, azaz exponenciálisan növekszik a hivatkozások száma az előző évtizedhez képest. Másképpen fogalmazva, a 2010 és 2013 közötti hivatkozások száma csaknem megegyezik az 1920 és 1989 közötti hetven év eredményével. Nem férhet hozzá kétség, hogy a populizmus körüli diskurzus gyorsuló terjedése egy világháború utáni jelenség, ami a Szovjetunió összeomlása

óta is folytatódik. Legalább ennyire érdekes a „fasizmus és populizmus” kombinált keresés eredménye (2. ábra). Ez először a Wesley Clair Mitchell tiszteletére megjelent esszékettenben (Mitchell 1968) kerül elő (kétszer található meg, két eltérő kiadásban). Az 1950-es években csupán egy cikket találunk, William Tucker *Ezra Pound, Fascism, and Populism* (1956) cikkét a *Journal of Politics* folyóiratban, hasonlóképpen kétszer rögzítve. Ezzel szemben az 1960-as években a két kifejezés kombinációja már gyakori, és az ezt említő cikkek száma megsokszorozódik. Mi történt a két időszak között?

1. táblázat

Találatok száma a „populizmus”, valamint „populizmus és fasizmus” keresésekre 1920–2013 között

Megjelenés évtizede	1920-as évek	1930-as évek	1940-es évek	1950-es évek	1960-as évek	1970-es évek	1980-as évek	1990-es évek	2000-es évek	2010-es évek
Populizmus	11	28	14	40	167	370	557	1336	2801	1046
Populizmus és fasizmus	–	2	–	2	5	7	17	44	103	30

Forrás: MELVYL, Kaliforniai Egyetem könyvtárkatalógusa a worldcat.org oldalon keresztül; nem tisztított eredmény a könyvek és folyóiratok kategóriában, mely kampuszok közötti duplikációkat tartalmazhat

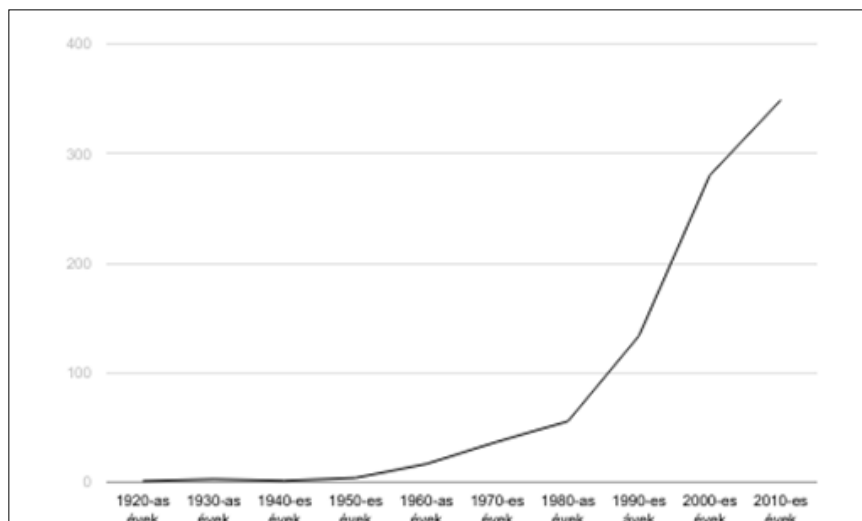
Az 1950-es években az Egyesült Államokban az úgynevezett hidegháborús liberálisok csoportja nekikezdett nagyszabású történelmi revíziójának, ennek keretében pedig úgy értelmezték újra a 19. századi amerikai populizmust, mint egy protofasiszta mozgalmat. Ezzel egy időben pedig bebetonozták a populizmusnak azt a máig elfogadott negatív jelentését, amit először a szakirodalomban, majd a tömegmédiában, végül pedig a politikai élet zsargonjában terjesztettek el. Ennek a gyakorlatnak végtelen irodalma van. Előfutárának Arthur Schlesinger tekinthető a *The Vital Centre: The Politics of Freedom* (1949) című korai hidegháborús írásával. Itt fejtette ki először azt az elméletet, hogy bár a fasizmus és a kommunizmus egymással szembenálló mozgalmak, ugyanakkor hasonlóak is, ha figyelembe vesszük „totalitárius” jellegüket. Ezt az elméletet liberális történészek fejlesztették tovább, ugyanis először náluk jelent meg az az állítás, miszerint az 1950-es évek radikális jobboldala populista, és a tizenkilencedik század populizmusában hasonlóképpen voltak fasiszta vonások. Az első állítást alátámasztó paradigmaalkotó könyv a Daniel Bell által szerkesztett

The New American Right (Bell 1955), melynek elődje egy 1954-es szeminárium volt a Columbia Egyetemen, mely a mccharthyzmust interpretálta populistaként (Rogin 1967). Bell mellett Martin Lipset és Richard Hofstadter jegyezték a *The New American Right* meghatározó írásait.

Hofstadter mindenképpen meghatározó alakja, ha nem legnagyobb művelője a populizmus történelmi revíziójának. Főleg ünnepezt írása, a *The Age of Reform* miatt, amelynek elején ezt állapítja meg: „Ugyancsak kritikus voltam a progresszív-populista hagyománnyal szemben – sokkal inkább, mint ha tizenöt évvel korábban írtam volna ezt a tanulmányt” (Hofstadter 1955: 12). Hofstadter itt úgy mutatkozik be, mint a liberálisok önhittségét ellensúlyozó „belső kritikus”. A tizenkilencedik század eseményeit vizsgálja, de a jelenkorra vetíti azokat. Ebből a szempontból az 1890-es évek Néppártjára úgy tekint, mint „ami pusztán egy adott időpontbeli felfokozódása annak a köz felől érkező nyomásnak, ami az amerikai politikai kultúra állandó betegsége”. Ezután ezzel a váddal folytatja: „Úgy gondolom, hogy ez a populista gondolkodásmód átmentődött a mi korunkba is, részben mint a vidéki Amerika sértődöttsége, mint a polgári és demokratikus intézményekkel szembeni engedtlenség és gyanakvás, valamint nativizmusként”. Ez ugyan nem a szokásos értelemben vett plebsz, de mégis nagyon közel van a néptömegek lázongásához.

1. ábra

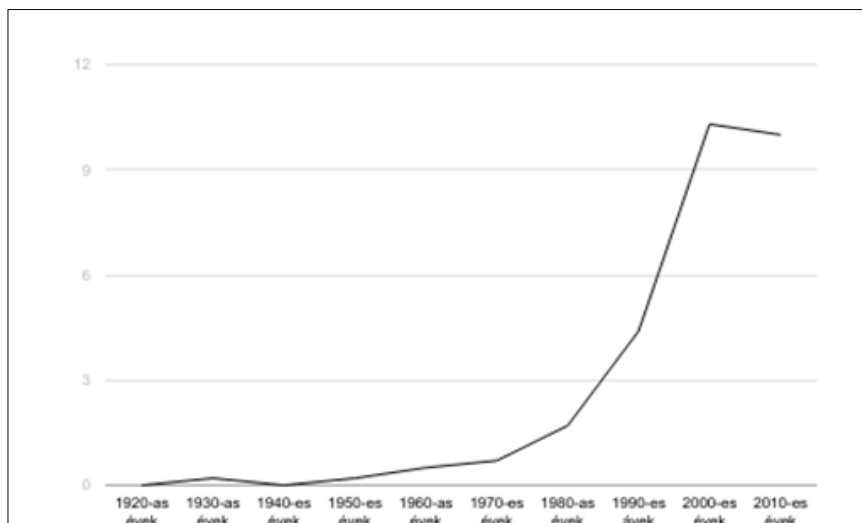
Átlagos éves találatok száma a „populizmus” kifejezésre, 1920–2013

Forrás: MELVYL

2. ábra

Átlagos éves találatok száma a „populizmus és fasizmus” kifejezésekre, 1920–2013

Forrás: MELVYL

Az idősíkok felcserélése volt az egyik olyan húzás, amely lehetővé tette Hofstadter (1955: 4–5) számára, hogy összekapcsolja a tizenkilencedik század progresszív populizmusát a hidegháborús jobboldallal: „A populista utópia a múltba néz és nem a jövőbe”. Így az már nem csak egy utópia volt – és ennél fogva megvalósíthatatlan –, de még reakció is; bár azt még Hofstadter is elismerte, hogy „ők maguk ezt nem így fogalmazták meg” (Pollack 1960). A második lépés abból állt, hogy az osztályharcot összeesküvés-elméletté redukálták: ha a nagy többség szenved, az a felső 1% titkos összeesküvése miatt van. Így lesz a valóság túlegyszerűsítése az egyik olyan vád, ami a mai napig üldöz mindenkit, akit populizmussal gyanúsítanak: „A populisták által emlegetett problémák hamis egyszerűséget feltételeznek: az igazságtalanság legyőzésének, és minden társadalmi probléma megoldásának nyitja egy egyedülálló, kicsi, de ugyanakkor roppant erős érdekcsoport, a pénz hatalom elleni harc” (Hofstadter 1955: 65).

A végső, és egyben leginkább rosszindulatú húzás pedig az, ahogyan Hofstadter (1955: 78) a tizenkilencedik századi populizmust antiszemitának állítja be: „főleg populista írók voltak azok, akik a zsidókat az uzsorásokkal azonosították”, ami pedig „a kor amerikai antiszemitizmusának központi témája volt”. Ez olyan vád, ami a mai napig ott lebeg mindenki feje felett, akit populizmussal gyanúsítanak. Ugyanakkor tegyük tisztába: figyelembe

véve a „populizmus” címke homályos jelentését, valamint a populistaként emlegetett mozgalmak és pártok heterogenitását, ezek között valóban vannak antiszemiták (viszont ez fordítva már nem igaz). Valójában Hofstadter vádaskodása nagyon korlátozott bizonyítékokra épül. 1896-ban William Jennings Bryan, a Demokrata Párt populista elnökjelöltje például ezt mondta:

„Ellenfeleink rendre megpróbálják úgy beállítani, mintha egy fajt támadnánk akkor, amikor felszólalunk a Rotschildok pénzpoltikája ellen. De ez nem így van. Ugyanúgy ellenezzük J. Pierpont Morgan pénzpoltikáját, ahogy ellenezzük a Rotschildekét. Nem egy fajt támadunk, hanem a kapzsiságot és fősvénységet, ami viszont nem ismer sem embert, sem istent. Nem ismerek még egy olyan népünkől való csoportot, ami történelménél fogva jobban együtt tudna érezni a küszködő néptömegekkel, mint a zsidó faj” (Pollack 1960: 494).

A lényeg, hogy ennél fogva minden populizmussal vádolt mozgalom beszenneveződik az antiszemitizmus vádjával. Hofstadter természetesen nincs egyedül azzal, hogy a populizmust „fasizmusnak”, a fasizmust pedig „populizmusnak” fordítja (Ferkis 1957). Mégis ő ennek az emblematisus képviselője, és az ő hatása alatt vált a populizmusnak ez az értelmezése a nemzetközi és európai akadémiai közösség új ortodoxiájává; nem utolsósorban a London School of Economics azon populizmusról szóló, feljebb már tárgyalt konferenciáján, melynek Hofstadter egyik fő kezdeményezője volt. Populizmusról alkotott nézetei azóta is uralkodók a politikatudományban.⁹

A MEG NEM NEVEZETT FÖRTELEM

Így aztán az 1960-as évek végére a populizmus már elnyerte az összes negatív konnotációját, amely a mai napig jellemzi. Mondhatjuk, alapos munkát végeztek: ma az számít populista politikusnak, aki felhasználja, hamisan dicsőíti és körbeudvarolja a népet, ami ugyan sosincs megnevezve, de le van járátva a negatív jelzők miatt, amivel ez az évezredes hagyomány felruházta. Ez a negatív tartalom testesül meg a „populista” politikusban, aki feltételezhetően a népet, ezt a meg nem nevezett förtelmet képviseli.

⁹ Bár számos ettől eltérő „heterodox” kivétel van, ugyanakkor ezek mindig kisebbségben voltak. Példa erre a már idézett Michael Paul Rogin, Michael Kazin (1995), Walter Nugent (1963), Norman Pollack (1962), C. Vann Woodward (1986), Ernesto Laclau (2005) és mindenekfelett Christopher Lasch (1965, 1966, 1991), aki annak ellenére, hogy Hofstadter tanítványa volt, *The True and Only Heaven: Progress and its Critics* című művében megkísérelte a populizmus rehabilitálását.

Mindenekelőtt elmondhatjuk, hogy a populizmus új értelmezése tökéletesnek bizonyult arra, hogy kapcsot teremtsen a kommunizmus és fasizmus között. Nem lehet túlhangsúlyozni ennek a hidegháborús eszköznek a fontosságát a politika fegyvertárában. Ezt megelőzően az uralkodó osztályok hatalma a többnyire parlamentáris, polgári rendszerekben a „veszélyes osztályokkal” szembeni nyílt konfrontációra épült. Ezt követően viszont úgy lett feltüntetve, mint az egyetlen szabad és demokratikus rendszer az emberi történelemben, amely minden oldalról körbe van véve és fenyegetve van, rákényszerülve arra, hogy megvédje magát a fasisztáktól és a kommunistáktól. Ez szintén hidegháborús vívmány volt: a világháború előtt az olasz és német hatalmi elit nem hogy nem érezte magát fenyegetve a fasiszták miatt, hanem éppen hogy hatalomra segítette őket; ezenkívül a harmincas években az olasz fasizmusnak remek sajtója és befolyásos politikai szövetségesei voltak az atlanti demokráciákban. A hidegháború volt az, ami megalkotta a „szabad világ és a totalitárius rendszerek” ellentétét.

A populizmus Hofstadter által megalkotott új jelentése tökéletes jelentésbeli hidat képezett a totalitárius rendszerek között. Először is, összekapcsolta a fasizmus történelmi fenyegetését, mint a „múlt utópiáját”, a kommunizmus jövőbeli, épp csak derengő veszélyével. Másodsor, a populizmust természeténél fogva autoriternek állította be. Nem véletlen, hogy a népszavazás, a populizmussal leginkább összekapcsolt intézmény – mivel a populisták meghatározó támogatói a „közvetlen demokráciának” – az egyetlen politikai intézmény, amely megőrizte „köznépi” eredetét.¹⁰ A populizmus e feltevés szerint szükségszerűen autoriter, mivel az alapjául szolgáló meg nem nevezett entitás – ki nem mondva ugyan, de a nép – szükségszerűen tekintélyelvű. Az emberek állítólagos vonzódása a despotikus rendszerekhez egy másik olyan közhely, amit a klasszikus hagyomány hagyott ránk örökölni. Arisztotelész (1969) szerint, ha a nép a szuverén, az azzal jár, hogy a társadalom „despotikussá” válik, és a demokrácia ezen formája úgy viszonyul más demokráciákhoz, mint a zsarnokság más monarchikus berendezkedésekhez. Giambattista Vico volt az, aki rendszerezte a demokráciának és az önkényuralomnak ezt a ciklikusságát, vagyis az örökös visszatérést a despotizmushoz, amikor így foglalta össze Arisztotelészt *Az új tudomány* (Vico [1725] 1963: 216) című művében (pár évvel megelőzve ezzel az *Enciklopédia* 'nép' szócikkét):

„Az emberek eleinte igyekeznek kivonni magukat mások hatalma alól és egyenlőséget kívánnak; így cselekszenek a plebejusok az arisztokratikus köztársaságokban, amelyek végül is népköztársaságokká alakulnak. Azután igyekeznek a velük egyenlők fölé emelkedni; ezt teszik a plebejusok a népköztársaságokban, amelyek a hatalmasok köztársaságába mennek át. Végül alá akarják vetni magukat a törvényeknek:

10 Olaszul a 'népszavazás': 'plebiscite' kifejezés a latin 'plebs': 'köznép' és a 'scitum': 'határozat' szavakból képződik – a fordítók.

íme, az anarchiák, vagyis a zabolátlan népköztársaságok, amelyek zsarnoksága a legrosszabb valamennyi között; az ilyen uralom alatt annyi a zsarnok, ahány vakmerő és erkölcstelen ember van a városokban. Ekkor a saját bajaikon okuló népek orvoslasképpen a monarchiában keresnek menedéket.”

Ez a tétel egy ki nem mondott következtetést is magába foglal: a demokrácia alapjaiban véve mindig magában rejt egy jövőbeli zsarnokság első csírait. A „két totalitarizmus” új stratégiája nem is vonja kétségbe, hogy a populista törekvések összeegyeztethetők lennének a valódi demokratikus törekvésekkel. Épp ellenkezőleg, azt állítja, hogy pont emiatt hajlanak a despotizmus felé. A populizmus (értsd: a nép) magában rejt egy totalitarizmus magvait. A populizmus szemantikai fejlődésének vizsgálata segít tisztázni azt, ami első látásra a populizmus feloldhatatlan belső ellentmondásának tűnhet – és tűnik is megszámálhatatlan politológus számára –, nevezetesen, hogy vannak „jobboldali” és „baloldali” populizmusok, „reakciós” és „progresszív” populizmusok, illetve hogy ugyanaz a populizmus lehet jobboldali egy szempontból és baloldali egy másikból, egyszerre reakciós és progresszív. Az igazság az, hogy a populizmus új szemantikai értelmezését pont azért hozták létre, hogy ezeket az ellentétes kategóriákat összekössék. Politikai haszna éppen abban rejlik, hogy lehetővé teszi azt, hogy egyenlőségjelet tegyünk olyan mozgalmak közé, melyek látszólag a politikai spektrum két végén helyezkednek el.

SZIMMETRIKUS SZÉLSŐSÉGEK

Miért van az, hogy a populizmus hidegháborús definíciója nemcsak hogy túlélte a Szovjetunió bukását, de az elmúlt negyed évszázadban folytatta exponenciális terjedését? Ezzel kapcsolatban azt állítom, hogy a „két totalitarizmus” diskurzusát idővel átmentették a „szélsőségek elméletébe”. Ezen érvelés szerint a politikai legitimitás azon nyugszik, hogy kizárják a politikai spektrum szélsőségeit. Pont úgy, ahogyan néhány statisztikai átlagszámításnál kizárják a szélsőértékeket, mivel ezeket rendellenesnek ítélik, a demokratikus berendezkedés szabályait is csak erre a „nem szélsőséges” politikai térre tekintik érvényesnek. Manapság a szimmetrikus szélsőségek gondolata magától értetődőnek tűnhet, de nem ez volt a helyzet 1970-ben, amikor Milánó rendőrfőnöke, Libero Mazza kiadta jelentését *A parlamenten kívüli szélsőséges csoportok közrendi helyzete* címmel,¹¹ amelyben kidolgozta az „ellentétes szélsőségek” elvét. Ekkor a baloldal azonnal Mazza lemondását követelte: abban az időben ugyanis elképzelhetetlen volt, hogy olyan politikai

11 A jelentés elérhető az olasz belügyminisztérium honlapján: www.prefettura.it/milano/contenuti/Libero_mazza_25_08_1966_30_06_1974-44395.htm.

mozgalmakat azonosítsanak a fasizmussal, amelyek részt vettek a partizánharcokban, és amiket éppen hogy üldözött a fasiszta rezsim.

De ami akkor elképzelhetetlennek – és páráknak még megbotránkoztatónak is – tűnt, az mostanra magától értetődővé vált. Ahogy ma használjuk a „populizmust”, annak alapja a centrum és az azzal szemben álló kétoldali szélsőségek elmélete. Az átmenet eddig a „két totalitarizmus” elméletétől nem volt magától értetődő: a hidegháborús liberálisok ugyan úgy pozicionálták magukat, mint „létfontosságú centrum”, de világtörténeti értelemben; a kétoldali szélsőségek diskurzusa ezzel szemben arra törekszik, hogy egy bizonyos zónára korlátozza a legitim politikai cselekvés terét. Manapság a választóknak kínált választás már nem jobb- vagy baloldali, hanem jobbközép vagy balközép. A két diskurzus közötti távolság a késő kilencvenes években vált nyilvánvalóvá, amikor Arthur Schlesinger így kritizálta Clintont a „létfontosságú centrum” kifejezés növekvő használata miatt a *Slate* magazinban:

„Amikor 1949-ben megírtam *Vital Center* című könyvemet, a „centrum” kifejezéssel a liberális demokráciára utaltam, amennyiben halálos nemzetközi ellenségeivel, a jobboldali fasizmussal és a baloldali kommunizmussal áll szemben. A kifejezést globális kontextusban használtam. Clinton elnök ezzel szemben belföldi értelemben használja a kifejezést. Vajon mit ért ezalatt? DLC-beli (Democratic Leadership Council) támogatói valószínűleg azt remélik, hogy a „középutasságot” érti alatta, amit közelebb definiálnának Ronald Reaganhez mint Franklin D. Roosevelthez. Megítélésem szerint, ahogy azt már máshol is kiemeltem, ez a középutasság semmiképpen sem egyenlő a létfontosságú centrummal. Ez a döglött centrum.”¹²

Tizenhat évvel később ez a „döglött centrum” nemcsak hogy él és virul, de gyakorlatilag abszolút hatalmat élvez. A centrum definíciója természetesen a jobb és bal definíciójának függvénye, ami relatív és idővel jobbra-balra tolódik a politikai tengelyen. A hetvenes évek kezdetén Nixon egészségügyi törvényre vonatkozó előterjesztését a demokraták azért vetették el, mert túlságosan „jobboldali” volt; ugyanakkor ez a javaslat még mindig sokkal „baloldalibbnak” bizonyult, mint például a 2010-ben Obama által bevezetett csomag, amit viszont pont túlzott baloldalisága miatt kezdtek ki. A két esemény között a politikai tengely jobbra tolódott, tehát a centrum oda került, ahol egykor a jobboldal helyezkedett el. Ugyanez az eltolódás zajlott le Európában: 2003-ban a német szociáldemokrata párt (SDP) által megjelentetett Agenda 2010 tartalma nyilvánvalóan jobboldalibbnak számít, mint Helmut Kohl politikája; Olaszországban pedig a középbalos Demokrata Párt álláspontja jobboldalibb, mint a Kereszténydemokrata Párté.

12 Megjelent a *Slate* magazinban 1997. január 10-én.

EGY ÚJ OLIGARCHIKUS REND

Vegyük a „középutas” Bill Clinton esetét, mint annak fokmérőjét, hogy hol helyezkedik el ma a centrum. Bill Clinton követőit „Rubin Demokratáknak” is nevezték pénzügyminisztere után, aki a Goldman Sachs korábbi alelnöke és a Citigroup vezérigazgatóságának tagja volt, vagyis a pénzügyi szektor érdekeinek szószólója. Jól mutatja az időközben lezajlott politikai eltolódást, hogy „centristának” vagy „harmadik utasnak” lehetett tartani azt a kormányt, amely ilyen közel állt a világ leghatalmasabb bankjához, vagyis ahhoz, amit Roosevelt „szervezett pénzügyi érdekeknek” nevezett. A Rubin Demokraták látványos példái voltak annak a hosszú távú folyamatnak, ami 1989 óta lezajlott.

Először is, társadalmi osztályokról immár nem illik beszélni, ahogyan népről sem. A diskurzus szintjén legalábbis a politikai kezdeményezések már nem kötődnek az ellentétes társadalmi csoportok konkrét érdekeihez. Természetesen ez a pártatlanság hamis: a politika továbbra is minden kétséget kizáróan csoportok és osztályok közvetlen érdekeit követi. Még akkor is, ha ezek ma név nélkül siklanak el, az úgynevezett közérdek szolgáltatában – ilyen például az „államháztartás helyreállításának” esete. Az elérhetetlen „költségvetési egyensúly” nevében David Cameron és George Osborne például olyan politikát folytat, amit egykor egyértelműen munkaadó-pártinak mondtak volna. Európában az osztályok még inkább eltűntek a politikai diskurzusból az Egyesült Államokhoz képest, ahol az egyes választókerületek jellemző szociális karaktere továbbra is egyértelmű, és az „osztályharc” kifejezést most is minden további nélkül használják – bár manapság inkább a Republikánusok: 2011-ben Paul Ryan, a párt felemelkedőben levő sztárja például „osztályharcra” vádolta Obamát. Warren Buffet, a világ negyedik leggazdagabb embere ennél is nyíltabban ezt mondta a *New York Times* tudósítójának: „Rendben, mondjuk, hogy osztályharc van, viszont az én osztályom, a gazdagok osztálya kezdeményezi ezeket a harcokat, és bizony nyeresre állunk.”¹³ A győztes oldal nyerevénye – és egyben egyik fő eszköze, ami győzelemhez segíti – az, hogy igényt tarthat a politikai spektrum „közepére”.

Másodsor, rendszerszinten megnőtt a „negatív hatalom” – vagyis a megelőzés, a megfigyelés és az értékelés hatalma. Nadia Urbinati (2012: 12–13) úgy hivatkozott a „piac mindent átható hatalmára”, mint a modern kor talán legbefolyásosabb negatív hatalmára, mivel „képes arra, hogy legitim jogot formáljon politikai döntések vétőjára egy állítólagosan semleges, mi több, természeti törvényszerűség nevében”. Az utóbbi években a „független” nemzeti bankok és a nemzetközi pénzügyi intézmények jelentősen kiterjesztették negatív hatalmuk gyakorlását: az IMF, a Világbank, a WTO és az Európai Központi Bank saját „szakértői” prioritásai alapján nemzeti gazdaságpolitikákat értékel és tilt meg. A jog szerint magánintézménynek minősülő hitelminősítő intézetek étékelései döntő hatással vannak

13 Ben Stein: In class warfare, guess which class is winning. *New York Times*, 2006. november 26.

az egyes állampolgárok életére. Egyetlen görög, spanyol vagy olasz állampolgár sem vett részt a Moody's igazgatótanácsának megválasztásában, ugyanakkor annak mégis beleszólása van abba, hogy ezen állampolgárok hozzájutnak-e bizonyos rákkezelésekhez, vagy hogy a gyerekeik tudnak-e majd egyetemre járni.

Harmadszor, a demokratikus döntéshozás erősen korlátozódott. A kormányok gazdasági, fiskális, költségvetési, társadalompolitikai és szociális politikáinak, kiadásainak többsége ma már megkerüli a választói preferenciákat, és helyettük külső „negatív hatalom” által kívülről meghatározott határok formálják, és végső soron állapítják meg ezeket. Egy következő lépésként egyedüli választási lehetőségként a „centrista jobbközép” és a „centrista balközép” marad, vagyis két alapvetően azonos politikai irány – erre mondjuk, hogy a „két szélsőség” doktrínáját kiterjesztik a belső határok megállapítására. A maximális változás, amire egy ilyen rendszer törekedhet, az a kétpárti koalíció, váltakozó kormányzatokkal. A valóságban a mai kormányzat vagy *governance* – ahogyan mostanában mondják – már nem csupán két-, hanem háromoldali koalícióból tevődik össze, ahol a harmadik fél a kívülről érkező negatív hatalom. Tanulságos ebből a szempontból Hans Tietmeyer, a Német Szövetségi Bank egykori vezetője, aki 1998-ban azért méltatta a nemzeti kormányokat, amiért azok a „globális piacok állandó szavát” a „szavazófülkék” (értelemszerűen kevésbé jól képzett) szava fölé helyezik (Canfora 2011: 33).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a hidegháború vége óta egy oligarchikus rend szilárdította meg uralmát a nyugati világban, úgy társadalmi-gazdasági, mint politikai értelemben. Az első folyamatot, a vagyoni elosztás eltolódását és a valóságos pénzes oligarchák felemelkedését szélesebb körben ismerik el.¹⁴ Az Egyesült Államokban 2007-ben a népesség 1%-ának tulajdonában volt a nemzeti összvagyon 35%-a, és a következő 19% tulajdonában volt további 51%. Ez azt jelenti, hogy a társadalom felső egyötöde kanyarította ki magának a teljes vagyon 85%-át, míg a maradék négyötöd mindössze 15%-on osztozik.¹⁵ Ugyanakkor az oligarchia formális politikai értelemben is jelen van, mivel az elit egyre kevésbé van alárendelve ugyanazoknak a jogi normáknak, amiknek a társadalom egyéb tagjai. Olaszország egyik vezető jogásza például ezt mondta: „a populizmus réme mögé megbújva ott leselekedik az alkotmányos demokrácia oligarchikus elkorcsosulásának valós kockázata” (Pinelli 2010: 154). Leszámítva, hogy ez az elkorcsosulás már nem csak egy kockázat, hanem maga a valóság.

Az elitre már most is sokkal lazább adórendszerek vonatkoznak. Warren Buffett például (akinek vagyonát 50 milliárd dollárra becsülik, ami a tőzsde ingadozásától függően

14 Lásd Paul Krugman *Oligarchy, American style* című cikkét a *New York Times* 2011. november 4-i számában.

15 Részletek az *Occupy Wall Street and the rhetoric of equality*. *Forbes*, 2011. november 1-i újságcikkben.

plusz-mínusz 10 milliárd is lehet) ismételt mentességeket kap, így a rá érvényes jövedelemadó-kulcs kevesebb mint a fele annak, ami a titkárnőire vonatkozik. Ami hétköznapi állampolgárok számára bűncselekmény és börtönnel büntetendő, az az elit számára már polgárjogi vétség, és csupán bírságot von maga után. Ennélfogva tavaly decemberben a HSBC bank beleegyezett egy 1,92 milliárd dolláros bírság megfizetésébe azért, amiért mexikói drogkereskedőknek hatalmas mennyiségű pénzt mosott tisztára – pedig ez olyan szintű bűncselekmény, amiért a bank vezetőire hosszú börtönbüntetésekkel kellett volna kiróni. Így a „túl nagy, hogy megbukjon” doktrína után most itt van a „túl nagy, hogy megvádolják”¹⁶ doktrína is. Ez a rendszer tehát egyértelműen oligarchikusnak mondható, mivel két törvény van érvényben: egy, ami az átlagpolgárokra érvényes, és egy, ami a hatalommal rendelkező kevesekre.

A pénzügyi válság óta szintén növekvő igény van a képviselőten kívüli szervekre, így Olaszországban is, ahol először „szakértői” kormányt bízta meg, majd ezt követően egy „bölcsek tanácsát”. Monti egyik interjújából egyértelműen kiláglik a szakértők végtelen türelmetlensége a demokrácia szabályaival szemben: „Nem szabad, hogy azok, akik kormányoznak, teljesen meg legyenek kötve az országgyűlés által.”¹⁷ Ez ugyanakkor azzal is jár, hogy minden kritika legitimitását kétségbe vonják, mint ami vagy „felelőtlen” vagy „populista”, mely kifejezések mostanra szinonimákká váltak. Röviden, az egyetlen felelősségteljes kritika az, amelyik nem kritizál, az egyetlen ellenvélemény az, ami megegyezésre törekszik, az egyetlen választás pedig a jóváhagyás. Ennek leg súlyosabb példái azok az otthonukból kilakoltatott spanyolok, akik tüntetni mertek lefoglalás előtt álló házaik előtt, ami a tüntetéseknél egy „escrache” nevű formája. Ezek olyan emberek békés és erőszakmentes demonstrációi, akiket a válság az utcára tett. Ugyanakkor nézzük csak meg, mivel rágalmazták őket. Az ironikus módon Néppártnak (PP – Partido Popular) nevezett párt képviselője, Eva Durán szerint „az escrache olyan, mint amikor a náciak házakat jelöltek meg”, míg a PP főtitkára, María Dolores de Cospedal úgy bélyegezte meg ezeket az akciókat, mint „valódi nácizmus”, és a fegyvertelen tüntetőket úgy jellemezte, mint akik „totalitárius és szektás” gondolatok foglyai.¹⁸

16 „Too Big to Indict” a *New York Times* vezércikkének címe, 2012. december 11.

17 Euro-Krise: Monti erzürnt deutsche Politiker, a *Der Spiegel* cikke, 2012. augusztus 5.

18 *El Pais*, 2013. április 5. és 13.

A POPULIZMUS PÁLYÁJA

Általában kijelenthetjük, hogy a közélet normáktól való legkisebb eltérést egyből veszélyesnek és erőszakosnak bélyegezik, mindez pedig a verbális terrorizmus egy valóban erőszakos formája. Alapjaiban véve az elmúlt években az olasz Őt Csillag Mozgalom volt a leginkább törvénytisztelő, és bizonyos értelemben a leginkább mérsékelt erő a politikai tiltakozó mozgalmak között: tulajdonképpen azzal fejezi ki ellenállását, hogy indul a választásokon, és valóban lehet a parlamentáris demokrácia illetéktelen legitimálásával vádolni. Követelései nem „szélsőségesek”, nincs semmi „bolsevik” vagy „fasiszta” jelleg bennük. Mégis mitől lenne populistá az, ha államosítani szeretnének egy csődbe ment bankot (Monte dei Paschi di Siena), vagy hogy ellenzik az európai közös valutát, ami Olaszországot az évszázad legsúlyosabb recessziójába rántotta? Nem számít: a párt „populizmusa” egy olyan „vírus”, amely fertőző lehet.

Láthattuk, hogy az Őt Csillag Mozgalmat annak ellenére bélyegezték populistának, hogy soha még csak ki sem ejtették, hogy „nép”. Tulajdonképpen a választóik és fő közönségük sem kifejezetten az alsóbb osztályokból kerül ki; az alacsonyan képzettek igencsak alulreprezentáltak köztük, miközben az aktív internethasználók kis csoportja felül van reprezentálva. Mindemellett a mozgalom túlnyomórészt a nem vallásosok között népszerű, és nem is toboroz új tagokat a hívők között (Corbetta és Gualmini 2013: 100–102 és 169–196). Röviden, támogatóik csoportja nem feleltethető meg annak az alsóbb osztálybeli, vallásos és hiszékeny képnek, ami a populistá politika követőire jellemző kellene, hogy legyen. Ugyancsak nem vádolható „telepopulizmussal” sem, és még kevésbé „liberálismédia-populizmussal”,¹⁹ figyelembe véve, hogy a tévés vita tabunak számít a szimpatizánsaik között. És akkor mi van? Berlusconi, aki a tévére építi népszerűségét, egy populistá; Grillo, aki elutasítja a tévét, szintén populistá. Ez a legvégső sértés. Mégis, az Őt Csillag Mozgalomnak mostanáig sikerült kijátszania a „populizmus” nyelvészeti műveletének bekerítő mozgólatait, amit Hofstadter és társai dolgoztak ki. Vagyis elkerülte, hogy száműzzék a szélsőjobb vagy szélsőbal perifériájára.

Itt ért véget tehát a „populizmus” pályája, vagyis annál a történelmi pillanatnál, amikor a világ lezuhan az oligarchikus despotizmus korszakába, ahol újra érvényes az oligarchák és a köznépp szembenállása. Amikor nyíltan népellenes intézkedéseket léptetnek érvénybe, miközben a „nép” kifejezést törölték a politikai szótárból. Amikor mindenkit „populizmussal” vádolnak, aki szembe mer szállni ezekkel az intézkedésekkel. Ez az antidemokratikus őrzöngés pedig odáig fajult, hogy Umberto Eco (2012) mostanra már Periklészt²⁰ is populizmussal vádolja.

19 Érdekes hibrid kategória, amit Guy Hermet vezetett be (Hermet 2001).

20 Élt i. e. 495–525 között.

Mégis, az egyik oka annak, hogy egyre több mozgalmat bélyegeznek populistának, éppen az, hogy közben egyre csak nő a népellenes intézkedések száma is. Mindenkire kiterjedő egészségügyi rendszert szeretnél? Te aztán populistá vagy. Azt szeretnéd, hogy a nyugdíjad az inflációhoz legyen kötve? Micsoda populistá fajta! Azt szeretnéd, hogy a gyerekeid egyetemre járhasanak anélkül, hogy egy életen át adósságot kelljen emiatt hurokolniuk? Tudtam, hogy titkon populistá vagy! Ekképpen jelentik fel az oligarchia udvari bolondjai a nép minden követelését. És miközben megfosztják a demokráciát minden tartalmától, „autoriter szándékkal” vádolnak mindenkit, aki felemeli ez ellen a kiürítés ellen a hangját, pont úgy, ahogy a kilakoltatások fegyvertelen áldozatait vádolták azzal, hogy náci csűrhe.

Az, ahogyan az optimaták inflálják a „populizmus” kifejezést, egy rejtett szorongásra mutat rá. Pont ahogy a félrelépő házastárs a legféltékenyebb társára, úgy látnak mindenhol fenyegetést azok, akik kiürítették a demokráciát. Ezért a populizmus körüli nagy felhajtás nyugtalanság és túlzás érzését kelti. Az eltérő vélemények leggyengébb hangjai is figyelmeztető jelekké válnak, mint lehetséges előfutárai egy baljós mennydörgésnek, amely azzal fenyeget, hogy azon hatalmasok csendes dísztermeiben fog kitörni, akik úgy gondolják, hogy biztonságban vannak, de mégis idegesen pillantgatnak ki függönyeik mögül minden jelre, ami azt jelentheti, hogy az emberek mozgolódnak: „Vade retro vulgus!”, vagy ahogy manapság mondanák: „Állj vissza a sorba!”

Fordította: Nagy Réka és Nun Barbara
Az eredetivel egybevetette: Lafferton Sára és Nagy Kristóf

HIVATKOZOTT IRODALOM

Arisztotelész (1969): *Politika*. Gondolat.

Bell, Daniel (szerk.) (1955): *The New American Right*. Criterion Books.

Berlin, Isaiah (1968): To Define Populism. In: *Government and Opposition*, Vol. 3., No. 2.: 137–180.

Canfora, Luciano (2011): *Critica della retorica democratica*. Editori Laterza.

Canovan, Margaret (1981): *Populism*. Harcourt.

Corbetta, Piergiorgio és Gualmini, Elisabetta (2013): *Il partito di Grillo*. Mulino.

d'Arcais, Paolo Flores (2006): *Il ventennio populista. Da Craxi a Berlusconi (passando per D'Alema?)*. Fazi.

Eco, Umberto (2012): Figlio di etera. In: *Almanacco del bibliofilo. La subdola arte di falsificare la storia*. Scognamiglio, Mario (szerk.). Milano.

- Ferkiss, Victor C. (1957): Populist Influences on American Fascism. In: *Western Political Quarterly*, Vol. 10., No. 2.: 350–373.
- Freud, Sigmund ([1921] 1995): Tömegpszichológia és én-analízis. In: *Tömegpszichológia, Társadalomlélektani írások*. Cserépfalvi Könyvkiadó.
- Győry János (szerk.) (1962): *A francia enciklopédia: szemelvények*. Gondolat.
- Hermet, Guy (2001): *Les populismes dans le monde. Une histoire sociologique xix–xx siècle*. Fayard.
- Hérodotosz ([i. e. 440] 2000): *A görög-perzsa háború*. Osiris.
- Hofstadter, Richard (1955): *The Age of Reform*. Vintage Books.
- Incisa, Ludovico (1983): Populismo. In: *Dizionario di politico*. Bobbio, Norberto – Matteucci, Nicola – Pasquino, Gianfranco (szerk.). UTET. 832–838.
- Ionescu, Ghita – Gellner, Ernest (szerk.) (1969): *Populism*. Macmillan.
- Kazin, Michael (1995): *The Populist Persuasion*. Cornell University Press.
- Laclau, Ernesto (2011): *A populista ész*. Noran Libro.
- Lasch, Christopher (1965): *The New Radicalism in America, 1889–1963: The Intellectual as a Social Type*. Norton.
- Lasch, Christopher (1966): *The Agony of the American Left*. Vintage Books.
- Lasch, Christopher (1991): *The True and Only Heaven: Progress and its Critics*. Norton.
- le Bon, Gustave ([1895] 1993): *A tömegek lélektana*. Hatágú Síp Alapítvány.
- Löwenthal, Richard (1960): The Point of the Compass. In: *Encounter*. Vol 8. No. 9.: 24–31.
- McDougall, William (1927): *The Group Mind: A Sketch of the Principles of Collective Psychology, With Some Attempt to Apply Them to the Interpretation of National Life and Character*. The University Press.
- Michelet, Jules (1846): *The People*. D. Apelton & Company.
- Mitchell, W. C. (1968): *Economic Essays in Honor of Wesley Clair Mitchell: Presented to Him by His Former Students on the Occasion of His Sixtieth Birthday*. Libraries Press.
- Nugent, Walter (1963): *The Tolerant Populists: Kansas Populism and Nativism*. The University of Chicago Press.
- Pinelli, Cesare (2010): La sfida populistica allo Stato costituzionale. In: *Parolechiave*, No. 43.: 143–154.
- Pollack, Norman (1960): Hofstadter on Populism: A Critique of “The Age of Reform”. In: *The Journal of Southern History*, Vol. 26, No. 4.: 478–500.
- Pollack, Norman (1962): *The Populist Response to Industrial America*. Harvard University Press.
- Quintero, Rafael (1980): *El mito del populismo en Ecuador*. Flasco.
- Rogin, Michael Paul (1967): *The Intellectuals and McCarthy: The Radical Spectre*. MIT Press.

- Roxborough, Ian (1984): Unity and Diversity in Latin American History. In: *Journal of Latin American Studies*, Vol. 16., No. 1.: 1–26.
- Salvati, Mariuccia (2010): Populismo, linguaggi, comportamenti: crisi o trasformazioni della democrazia? In: *Parolechiave*, No. 43.: 205–217.
- Schlesinger, Arthur M. (1949): *The Vital Center: The Politics of Freedom*. Houghton Mifflin Company.
- Surel, Yves (2003): Berlusconi, leader populiste? In: *La tentation populiste au cœur de l'Europe*. Ihl, Oliver – Chêne, Janine – Vial, Eric – Wartelot, Ghislain (szerk.). La Découverte. 113–129.
- Taggart, Paul (2000): *Populism*. Open University Press.
- Taguieff, Pierre-André (2002): *L'illusion populiste, de l'archaïque au médiatique*. Editeurs Berg International.
- Tucker, William P. (1956): Ezra Pound, Fascism, and Populism. In: *The Journal of Politics*, Vol. 18., No. 1.: 105–107.
- Urbinati, Nadia (2012): Dalla democrazia dei partiti al plebiscite dell'audience. In: *Parolechiave*, No. 47: 7–22.
- Vico, Giambattista (1963): *Az új tudomány*. Akadémiai Kiadó.
- Wiles, Peter (1969): A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism. In: *Populism*. Ionescu, Ghita – Gellner, Ernest (szerk.). Macmillan: 163–179.
- Woodward, C. Vann (1986): *Thinking Back: The Perils of Writing History*. Louisiana State University Press.